

Robert Holjevac, *Ivan Stojković i njegovo doba (u svjetlu borbe za jedinstvo Crkve i carigradske misije)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2004., 227 str.

Markantna figura dubrovačkog dominikanca Ivana Stojkovića (1392/5-1443) privukla je kod nas veći interes u proteklih nekoliko desetljeća. Stvaralaštvo čovjeka koji je vrlo aktivno djelovao u burnim prilikama vjerskih sukoba u prvoj polovici 15. stoljeća proučavano je u dva pravca. Dok su teološki stručnjaci većinom gradili svoj pristup tumačeći Stojkovićeva teorijska gledišta o cjelokupnoj crkvenoj zajednici, osobito iznesena u djelu *Tractatus de Ecclesia*, povjesničari su radije postavljali težište problema na njegove osobne susrete s visokim predstavnicima nekatoličkih vjerskih zajednica. Stoga je težak i ambiciozan zadatak kojega se prihvatio autor ove knjige, pokušavajući ravnomjerno prići liku i djelu Ivana Stojkovića iz oba pravca. Pred nama je sada plod njegova napora, ponikao iz magistarskog rada pod naslovom *Pokušaji Ivana Stojkovića u stvaranju crkvene unije*, koji je obranjen na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2001. godine. Izabrani kronološki pristup kojim se čitatelja postupno upoznaje sa složenom problematikom gusto isprepletenih odnosa na Sredozemlju i gravitirajućem mu zaleđu početkom 15. stoljeća, kada su se sukobljavale nove sile u narastanju i stare na zalasku, obvezuje na točno poznavanje svih činjenica. Nažalost, tu su se potkrale ozbiljnije pogreške, a one se potom odražavaju i na području interpretacija.

Navodeći tako da je sukob Dubrovčana s hercegom Stjepanom Vukčićem Kosačom bio tridesetih godina 15. stoljeća (str. 24-5), umjesto ispravnog od 1451. do 1454., pogrešno se zaključuje da i taj lokalni rat svjedoči o strelovitoj brzini kojom se osmanlijska država oporavila od katastrofalnog poraza od Tamerlana 1402. godine u bitki kod Angore, pa su Osmanlije u razmjerno kratkom vremenskom roku već stigle brinuti i o tako udaljenim krajevima i posredovati u lokalnim sporovima. Slično tome, u kontekstu tumačenja odnosa između Dubrovnika i Sv. Stolice u prvoj polovici 15. stoljeća, upućuje

se na posve krivi trag tvrdnjom da je papa Eugen IV. dodijelio Dubrovčanima povlasticu trgovine i s islamskim svijetom, poznatu pod imenom *Privilegium navigationis ad partes Orientis*. Međutim, prava je istina da su Dubrovčani dobili tako važnu ispravu od Bazelskoga crkvenog sabora, a ne iz papinih ruku (str. 22). Posrijedi je očito lapsus kad se govori o papi Grguru IX. koji 1373. godine daje Dubrovniku prvu povelju za trgovinu s muslimanima (str. 22), jer njegov pontifikat pripada 13. stoljeću, dok je u vrijeme koje se spominje u knjizi vrhovni pastir Katoličke crkve bio papa Grgur XI.

Nejasna je i tvrdnja da Dubrovčani stupaju u veze s osmanlijskim sultanima tek osamdesetih godina 14. stoljeća (str. 21), jer se njihovi dodiri i molbe Dubrovčana za trgovinske povlastice s pravom datiraju još od sredine 14. stoljeća, kad su se Osmanlije i učvrstile na Balkanu. Stoga upravo tako rano stupanje Dubrovčana u odnose s njima svjedoči o dalekovidnoj politici podanika buduće Republike sv. Vlaha. Zlatno doba grada sve više suvremenih istraživača svrstava upravo u 15., a ne u 16. stoljeće, kako se ranije obično mislilo.

Nadalje, nikakvim dokazom nije potkrijepljena misao da je Stojković "vrlo vjerojatno" studirao na generalnom studiju dominikanskog reda u Zadru, nedugo po njegovom otvorenju 1396. godine (str. 41). Kad bi ovaj podatak bio uistinu točan, morali bismo stubokom promijeniti dosadašnja tumačenja znanstvenog puta Ivana Stojkovića, koji je kao stipendist dubrovačke vlade putovao na padovansko sveučilište, da bi potom doktorirao teologiju u Parizu. Ne zna se ni koje visoke časti i crkvene titule dodjeljuje dubrovački Senat Stojkoviću kao svojevrstu ispriku što nije prihvaćena dominikančeva želja za utemeljenjem sveučilišta u gradu pod Srđem, jer ni za ovu tvrdnju nisu navedeni konkretni dokazi. Ova pitanja ne smiju se lako zaobići, tim više što je Stojkovićevoj djelatnosti prije Bazelskoga sabora poklonjeno relativno malo pažnje, pa knjiga gubi na cjelovitosti.

Poslije pregleda temeljnih činjenica, autor se interes kreće prema širim zapažanjima o prilikama u kojima je Stojković djelovao, pri

čemu su najvažnije crkvene strukture. S metodološkog stajališta svakako je zanimljiva uputa o vezi između koncilijarizma kao ideje i ekleziologije kao pomoćne teološke znanosti (str. 26), ali nije do kraja razvijena, jer se ne uzima dovoljno u obzir djelo *Tractatus de Ecclesia*. Nije se lako složiti s tvrdnjom o bogatim redovima mahom njemačke provenijencije (str. 27), budući da su i benediktinci kao nositelji clunijevske crkvene reforme i kasniji redovi vitezova-svećenika templara i hospitalaca-ivanovaca većinom potjecali iz francuskih rodova, dok je samo red teutonških vitezova okupljao najviše Nijemaca. Još više dvojbi stvaraju ocjene o atrofiranoj istočnog kršćanstva, ovdje okarakteriziranog kao "izvorna duhovnost utemeljena na patristici", zbog "nagomilanog taloga koji je nastao kroz povijesno-političko-crkvenu praksu tijekom stoljeća povijesti Bizanta" (str. 35). Stanje u Istočnom kršćanstvu, kojega u Stojkovićevo vrijeme još uvijek prvenstveno simbolizira ustanova Carigradske patrijaršije, dosljedno se objašnjava kroz "vjersku agoniju nastalu i zbog tradicionalne fosilizacije pravoslavne, odnosno grčke teološke misli i dogme uopće, što kao posljedicu ima prvo iracionalno usmjerenje svoje duhovnosti i mistike, a onda, uzevši globalno, i atrofiju cijelog teološkog sustava i aparata Grčke crkve u vrijeme kad Stojković dolazi u Carigrad" (str. 62). Ovakvo tumačenje stoji u raskoraku s kasnijim isticanjem Grka kao tada jedinih vjerodostojnih branitelja crkvenog univerzalizma.

Svi važni aspekti djelatnosti Ivana Stojkovića prelamaju se kroz njegovu težnju za crkvenim jedinstvom svih kršćana, oličenim u zajednici *Ecclesia militans*. Ta misao usmjerava cijeli niz raznovrsnih aktivnosti kojima je zaokupljen: glavni tajnik crkvenog sabora u Bazelu, pregovarač s husitskim poslanstvom na istom saboru, borac za trgovačke povlastice Dubrovnika na islamiziranom Orijentu, diplomat i sugovornik bizantskog cara Ivana VIII. i carigradskog patrijarha Josipa II., angažirani teolog i protivnik papinstva kao ustanove neograničene moći u kršćanstvu. Autor pronalazi finu kronološku vezu između početka Husova propovijedanja i

osmanlijske katastrofe kod Angore 1402. godine, kada su zapadna Evropa i kršćanstvo propustili idealnu prigodu za stvaranje toliko priželjkivanog jedinstva (str. 33). Zbunjuje misao da "Stojković ima previše rimsku koncepciju ekleziologije" (str. 107), znamo li da je posljednje godine života proveo u sukobu s rimskim papom Eugenom IV., podržavši umjesto njega protupapu Feliksa V., koji mu je čak dodijelio i kardinalsku čast. Odnos s husitima prikazan je prvenstveno kroz iscrpne navode rasprava vođenih na Bazelskom saboru početkom 1433. godine (str. 47-57). Predvodnik husitskog izaslanstva i glavni Stojkovićev protivnik, kasniji praški nadbiskup Jan Rokyzana, neopravdano je ocijenjen neukim teologom, a zaključak da su se u miru razišli po završetku pregovora baca sjenu na duboki i nepomirljivi sukob između dvaju crkvenih učenja, koji je naposljetku doveo do reformacije. Dapače, upravo je neprevladanim crkvenim podjelama na Zapadu i sukobima u kojima su sudjelovali ugledni teolozi iz naših krajeva poput samog Stojkovića, kasnije i Andrije Jamometića, Matije Vlačića Ilirika i Markantuna de Dominisa (str. 31-32), opravdano izbijanje reformacije.

Težište knjige leži ipak na Stojkovićevim razmišljanjima o Istočnom kršćanstvu, kako je podnaslovom sugerirano, i to onako kako su se razvijala tijekom njegova dvogodišnjeg boravka na carskom dvoru u Carigradu u svojstvu vode diplomatskog izaslanstva Bazelskog crkvenog sabora. Općenitim zaključkom da je Bizant propao zato što nije prihvatio civilizacijska dobra Zapada (str. 95) jednostrano se gleda na posljednja dva stoljeća Carstva na umoru, nakratko oživljena akcijom dinastije Paleolog 1261. godine. Već su povjesničari starije generacije, osobito Georgij Ostrogorski, zastupali stajalište da je Carstvo već samom obnovom bilo unaprijed osuđeno na propast, dok ga je mala nicejska država, kao njegov formalni utemeljitelj, mogla nadživjeti. Budućnost je pokazala da su sitne tvorevine, poput Trapezuntskog Carstva, bile doista manje izložene osmanlijskom pritisku, pa su se zato i dulje održale od nekoć velikog Bizanta. No, ovdje se valja ograničiti samo na duhovno-teološki aspekt problema. Prilazeći mu

tek iz zapadnjačke perspektive, teško je izbjeći opasnost od jednostranosti, pa čak i djelomične neobjektivnosti. Primjerice, zar je opravdano govoriti o hezihastičkom pokretu samo sa stajališta duboke društvene krize s kojom se klonulo Carstvo tada suočilo posljednji put, gledajući čak u hezihizmu pravoslavnih monaha iz Svetogorskih manastira bijeg od stvarnosti? Neosporno je da su kasnije tradicije bizantske crkve i države prenesene na rusko tlo, gdje su se u idućim stoljećima razvijale u posebnom obliku, uključujući čak i mistične pokrete poput osobnog traganja za Božjom svjetlošću, ili hezihazma. Time misao da su se "nakon pada Carigrada kršćanstvo i Europa reducirali samo na jedno svoje, zapadno krilo" (str. 107) djeluje poput predrasude, a nedovoljno je ukazivanje na moguće veze i sličnosti između Stojkovića i kijeuskog metropolita Izidora, koji je zajedno s najvišim velikodostojnicima bizantske države i crkve putovao na Firentinski crkveni sabor 1437. godine (str. 149-150).

Može se pasti u zamku i zanemarujući istovremenu krizu srednjovjekovnog Zapada. Štoviše, kriza koja je u prvoj polovici 15. stoljeća pogodila cijeli kršćanski svijet manifestira se u dva oblika: na Zapadu je vjerska, a na Istoku politička. To potvrđuje i autor, svjestan činjenice da bizantski car treba hitnu vojnu pomoć sa Zapada da bi opstao pred osmanlijskim naletima, dok je papi važno osigurati potporu crkvenih autoriteta s Istoka kako bi suzbio sve brojnije zagovornike koncilijarizma (str. 103). Pritom se pravilno upozorava na činjenicu da su u nemirnim prilikama tridesetih godina 15. stoljeća upravo Grci bili ti koji su sačuvali osjećaj za univerzalno obilježje Crkve i njenih struktura. Stoga je jasno da primjedbe o okamenjenoj i zakržljaloj grčkoj teološkoj misli nisu na mjestu, kao ni dodatni pokušaj pojašnjenja da je do "potpune zakržjalosti teološko-filozofskog aparata Grčke crkve" došlo i zato što u Bizantu nisu prihvatili tomističku doktrinu, unatoč prijevodima djela sv. Tome Akvinskog iz vješta pera Demetra Cidona (str. 70-71 i ponovo str. 139-140). Prihvatanje tomistike samo bi odredilo novi pravac razvitka grčke teološke misli, ne bi je spasilo, a valja primijetiti da čak ni na Tominu Za-

padu nije postojalo potpuno suglasje oko ispravnosti njegova nauka. Izravnu vezu Akvinskog i Stojkovića možemo prepoznati kroz prenošenje latinskih prijevoda pseudo-islamskih spisa.

Islamsko pitanje istaknuto je kao jedno od temeljnih koja su privlačila Stojkovićevu pozornost, kako kroz neodređene planove o pokrštanju svih Osmanlija, tako i do rješavanja konkretnih problema u Bosni, koje se tada dalo tek naslutiti. Pišući kako je u drugoj polovici 15. stoljeća "proces islamizacije zahvatio cijelu Bosnu te vrlo široke slojeve ljudi, uključujući katolike, bivše pripadnike raznih heretičkih sljedbi, ali i pravoslavne, kojih sve do krunidbe kralja Tvrtka I. 1377. godine u Bosni uopće nije ni bilo" (str. 60), previđaju se dugotrajne veze, a nerijetko i sukobi koje su Dubrovčani imali prvo s raškim velikim županima, a potom i sa srpskim kraljevima, vladarima Huma, od kraja 12., pa sve do sredine 14. stoljeća. O tome dovoljno svjedoči, primjerice, danas već klasično djelo Vinka Foretića *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knjiga prva, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1980. Već je dobro poznata veza između učenjaka koji su sredinom 12. stoljeća, pod zaštitom clunijuskog opata Petra Časnog, preveli Kuran i nekoliko tekstova s legendama pseudo-islamskog sadržaja s arapskog na latinski jezik, sa Stojkovićevim posjetom Carigradu, kada je pronašao, dao prepisati i dopremiti na Zapad te prijevode. Zasluga je ove knjige u tome što nam tu vezu tumači i u svjetlu Stojkovićevih zamisli o pokrštanju Osmanlija, a ne samo kroz uobičajene primjedbe o sličnosti usamljenih stvaralaca iz naših krajeva, prevoditelja Hermana Dalmatina i teologa Ivana Stojkovića. Osobne veze ipak postoje, te su naglašene i zaključnom usporedbom Stojkovića s Andrijom Jamometičem, teologom iz druge polovice 15. stoljeća podrijetlom iz Nina, koji je usprkos papinu protivljenju organizirao crkveni koncil u Bazelu i završio zadavljen u tamnici.

Autorovo se izlaganje postupno prelijeva od općih zapažanja i činjenica o povijesnim procesima i uloji Ivana Stojkovića u njima do Dubrovčaninovih osobnih zapažanja iz vlastitog kuta gledanja, kroz pisma koja je slao iz Carigrada u

Bazel. Za povijest naših krajeva zanimljiv je izvještaj o kužnoj zarazi u Puli, gdje je saborsko izaslanstvo predvođeno Stojkovićem zastalo na putu iz Bazela preko Venecije za Carigrad. Opširno se navode i drugi dokumenti, poput Zlatne bule cara Ivana VIII. i poslanica bazelskih otaca. Na kraju knjige priloženi su odabrani dokumenti preneseni iz djela *Studi storici sul concilio di Firenze* Eugenija Cecconija, talijanskog povjesničara Crkve iz 19. stoljeća. Donose se na latinskom jeziku i prevedeni na hrvatski. Sadrže pisma Stojkovića i Simona Frerona iz Carigrada u Bazel, tekstove Zlatne i Olovne bule i pisma carigradskog patrijarha Josipa II. ocima okupljenima na crkvenom saboru u Bazelu.

U preglednim kazalima osobnih imena, te zemljopisnih imena i toponima lako se orijentirati, ali čitanje knjige ipak otežava slabije pregledan tiskarski slog. Stranice su vrlo gusto ispisane, često i bez potrebnih razmaka među pasusima. Grafičkih priloga nema, osim što su tekst osvježile tri ilustracije Dubrovnik.

Nesumnjiv je trud uložen u stvaranje ove knjige, ali ipak nije posve ovjenčan uspjehom. Razlozi tome su višestruke prirode. Dosta ambiciozno zamišljen cilj zahtijevao je vrlo opsežnu pripremu, koja premašuje stupanj dosadašnjih historiografskih napora. Iako su brojni primarni izvori objavljeni, ima još mnogo neistraženih kojima bi ovdje svakako bilo mjesto, prvenstveno imajući u vidu serije Državnog arhiva u Dubrovniku. Nisu iskorištena ni sva objavljena djela, poput "Opisa Dubrovnik" Filipa de Diversisa, u kojemu znameniti dubrovački javni učitelj rodom iz Luce ukazuje i na aktivnosti svog suvremenika Ivana Stojkovića. Valja se nadati da će budućnost napokon rasvijetliti tmini i oko točne godine njegovog rođenja. Nadalje, čini se da nisu prevladane ni stanovite predrasude prilikom interpretacija povijesnih zbivanja, i to većinom zbog slabijeg poznavanja činjenica. Međutim, svaki će pozorni čitatelj u ovoj knjizi nesumnjivo pronaći dodatni poticaj za nastavak rada na djelu Ivana Stojkovića.

Relja Seferović

Charles Diehl, *Mletačka Republika*. Zagreb: Tipex (Biblioteka Triplex confinium. Sinteze i monografije, 1), 2006., 204 str.

Knjiga Charlesa Diehla (1859-1944), *Mletačka Republika* (izvorno *La République de Venise*, 1915.), koja se upravo pojavila u hrvatskome prijevodu, gotovo stoljeće nakon objavljivanja u Parizu čita se u jednome dahu. Stilski i žanrovski označava vrhunac francuske romantičarsko-liberalne historiografije prije dolaska strukturalista. Kako u pogovoru knjige znalčki ističe Drago Roksandić, Diehl u knjizi baštini ljepotu stila i jasnoću historiografskog romantizma Julesa Micheleta, društvenu teoriju Alexisa de Tocquevillea, pozitivizam Hippolytea Tainea i nagovještava izraz „nove historije“ Henrija Berra.

Nakon Diehla, tijekom 20. stoljeća anglosaksonska je historiografija preuzela i popularizirala venecijanistiku kako u historiografskim krugovima tako i u široj javnosti. Amerikanci, i još više Englezi, još uvijek smatraju Veneciju pretečom vlastitih demokratskih institucija, plutokracije odabrane elite, trgovačkog poduzetništva i kolonijalnog modela. Diehlova povijest Mletačke Republike od velike je važnosti i za hrvatsku historiografiju i kulturu uopće; osim znanstvenopopularne knjige Lovorke Čoralić, *Venecija. Vladarica laguna i sprudova*, Samobor, 2004., ona predstavlja jedinu sintezu njene cjelovite povijesti objavljenu na hrvatskome jeziku.

Premda napisana početkom 20. stoljeća, od francuskog bizantologa i povjesničara umjetnosti, odolijeva vremenu kao spomenik za sebe. U pristupu pisanju povijesti utemeljuje "srednji put" između, s jedne strane romantičnog shvaćanja povijesti Republike, esejistički dočaranog kod Bayrona, Musseta i George Sandove, a u novije vrijeme i Predraga Matvejevića. S druge strane spektra, postoje klasične političke povijesti Venecije među kojima se ističu djela Frederica C. Lanea, *Venice. A Maritime Republic*, Baltimore & London, 1973. i Johna Juliusa Norwicha, *A History of Venice*, New York, 1982, koja se uglavnom bave faktografijom i sudbinom mletačke političke elite. Diehl objedinjuje